

Åtvidabergs
kommun

KULTURARVSPLAN 2023-2026

Innehåll

Kulturarv hjälper oss förstå dåtid, nutid och framtid	7
Syfte	7
Uppföljning	7
Vision, mål och strategier för Åtvidabergs kommuns kulturarvsarbete	8
Vision	8
Mål	8
Strategi	8
Kulturarvsturism	8
Kulturarvet i samhällsplaneringen	9
Kulturarvssamarbete	9
Bevara och vårda	9
Tillgängliggöra	9
Levandegöra	10
Vilket är vårt kulturarv?	10
Det industriella kulturarvet	11
Det kyrkliga kulturarvet	31
Det förhistoriska kulturarvet	33
Landsbygdens/jord- och skogsbrukets kulturarv	36
Så jobbar vi framåt - Sammanfattning	39
Kulturarvsturism	39
Kulturarvssamarbete	40
Vårda och bevara	40
Tillgängliggöra och levandegöra	40

Kulturarv hjälper oss förstå dåtid, nutid och framtid

Kulturarv är alla materiella och immateriella uttryck för mänsklig påverkan, som vi medvetet eller omedvetet övertar från tidigare generationer. Det är ett brett begrepp och kan vara exempelvis berättelser, byggnader, fornlämningar, föremål, traditioner eller tankesätt. Kulturarvet berättar för oss hur samhället utvecklats genom tiderna. Det visar oss varför dagens samhälle ser ut som det gör och det hjälper oss att ta ut riktningen för framtiden. Kulturarvet är något unikt och oersättligt och ansvaret för dess bevarande läggs på nuvarande generation, både privata och offentliga aktörer.

Kulturarvet är en resurs för alla som bor och verkar i Åtvidabergs kommun. Det ger ett mervärde och är en viktig del i medborgarnas kitt och identitet. Det skapar social hållbarhet.

Kulturarvet har också på senare år fått en allt större betydelse för kommunernas sätt att profilera sig och locka besökare. För att uppmärksamma och utnyttja det lokala kulturarvet måste kommunen och kulturarvsaktörerna samarbeta. Ett sådant samarbete ger en helhetssyn på kulturarvsarbetet.

Syfte

Syftet med kulturarvsplanen är att beskriva kulturarvet, samt hur det bör bevaras, vårdas, levandegöras och utvecklas av olika aktörer. Åtvidabergs kommun är en av många aktörer men har också ett samordningsansvar och ett ansvar att ge stöd åt ideella kulturarvsaktörer. Revideringen av kulturarvsplanen har skett i samarbete och dialog med lokala aktörer som har olika roller, olika kompetens och olika mål inom kulturarvsarbetet.

Uppföljning

Det är viktigt att hålla kulturarvsplanen levande och aktuell. För att ta ställning till om den antagna planen fortfarande är aktuell, krävs att den behandlas politiskt minst en gång varje mandatperiod.

Vision, mål och strategier för Åtvidabergs kommuns kulturarvsarbete

Vision

Åtvidabergs utveckling är kopplad till ortens historiska ursprung som bruks- och industrisamhälle. Visionen är att:

- till 2030 har kulturarvets besöksmål och dess aktörer utvecklats till ännu mer viktiga och spännande delar i Åtvidabergs besöksnäring och kulturliv.
- kulturarvet är fortsatt integrerat i utvecklingen av Åtvidabergs stads- och boendemiljö vilket ger samhället en unik karaktär och ett mervärde för invånarna.
- Åtvidabergs spännande kulturarv 2030 sedan många år varit en självklar del i skolans undervisning och en möjlighet för nya såväl som gamla Åtvidabergare att lära sig mera om sin hembygd och på så sätt känna en stolthet över bygden.
- och, inte minst, så har kulturarvet varit en resurs för Åtvidabergs näringsliv.

Mål

Kulturarvsarbetet ska stödja de övergripande målen om en attraktiv kommun med goda livsvillkor, långsiktig helhetssyn och en hållbar utveckling.

Strategi

Åtvidabergs kommun ska:

- på egen hand och i samverkan med andra kulturarvsaktörer vårda och bevara det kulturarv som utgör Åtvidabergs samlade historia. Fokus bör dock ligga på Åtvidaberg som bruks- och industriort.
- att aktivt medverka till att kulturarvet, både det materiella och det immateriella görs känt och tillgängligt för invånare och besökare i Åtvidaberg.
- på olika sätt stötta de aktörer som synliggör och levandegör kulturarvet och på så sätt verka för kulturarvet som en viktig del av dagens Åtvidaberg.

Kulturarvsturism

Intresset för kulturarvsturism är stort. Besökaren vill uppleva och lära sig. Det ställer krav på kvalitet och innehåll. Det finns mycket att lyfta fram, men fokus bör även här ligga på Åtvidaberg som bruks- och industriort där kopparframställning och produktion av mekaniska räknemaskiner konstituerat inte bara samhället utan också en stor del av Åtvidabergsbygden samt gjort orten känd över Sverige och världen. Åtvidaberg är ingen utpräglad turistort, men

här finns en stor potential inte minst tack vare de sport-, natur- och kulturarvstillgångar som finns inom kommunen. Inom kulturarvsturismen är det viktigt att arbeta med faktabaserade guidningar, visningar, utställningar m.fl.

Åtvidabergs kommun bör stödja aktörer med bland annat marknadsföringshjälp, faktakompetens, guideresurser och tillgänglighetsanpassning.

Kulturarvet i samhällsplaneringen

Kulturarvet är en tillgång för samhällsplaneringen. Kommunen har ansvaret för planläggning av bebyggelsen och bör arbeta med att förvalta, skydda och utveckla Åtvidabergsbygdens kulturarvsmiljöer. Kommunen förvaltar också egna viktiga historiska byggnader och platser, en del unika i Sverige och en del unika i den här delen av landet. Ekonomiska medel för underhåll bör säkras långsiktigt enligt den underhållsplan som finns.

Kulturarvssamarbete

Inom Östergötland finns ett antal nätverk och organisationer där Åtvidaberg är en naturlig del, exempelvis Kulturarv Östergötland, Industriarvsrundan och Östergötlands Arkivförbund. Samarbetet mellan de lokala kulturarvsaktörerna kan emellertid bli både bättre och mer omfattande. Åtvidabergs kommun bör därför ha en samordnande roll i ett lokalt kulturarvsnätverk som träffas med jämna mellanrum. De politiker som arbetar med kultur-, och kulturarvsfrågor bör också vara en del av detta nätverk.

Bevara och vårda

Att bevara och vårda vårt kulturarv är en förutsättning för att tillgängliggöra och levandegöra. Om man strävar efter att skapa ett intresse hos allmänheten samt ett underlag för lönsamhet, ges ett incitament för vård och bevarande. Bevarandet är ett delat ansvar mellan kommunala, regionala och statliga aktörer samt privatpersoner.

Åtvidabergs kommun bevarar, ordnar och vårdar de arkivhandlingar och föremål som finns i kommunarkivet och tillsammans med Föreningen Brukskultur Åtvidaberg i Facettens Arkiv. Åtvidabergs bibliotek vårdar och bevarar den lokalhistoriska litteraturen.

Åssamuseet, Museiföreningen Risten-Lakviks järnväg tillsammans med kommunens alla hembygdsföreningar bevarar, ordnar och vårdar en stor mängd maskiner och föremål. Åtvidabergs kommun tillhandahåller i dagsläget ändamålsenliga lokaler för arkivverksamhet och den bör även i den mån det är möjligt tillhandahålla en centralt belägen föremålsdepå som kan nyttjas av museer och hembygdsföreningar.

Tillgängliggöra

Det är viktigt att kulturarvet är tillgängligt. Åtvidabergs kommun har en viktig uppgift i att sprida kunskap om kulturarvet och skapa intresse. Det kan ske genom att i egen regi, eller via

stöd till andra aktörer, arbeta med publik verksamhet som föredrag, guidningar, utställningar, utbildningar och marknadsföring.

Kommunen ska hålla sig uppdaterad med vad som händer regionalt och nationellt genom att delta i seminarier, nätverk, kurser med mera.

Levandegöra

Det är även viktigt att kulturarvet levandegörs. Att tillgängliggöra och levandegöra går hand i hand och handlar om att människor på ett enkelt sätt kan ta till sig traktens kulturarv och historia för att på så sätt känna stolthet över sin hembygd och förstärka sin identitet. Särskilt viktigt är det att fortsatt arbeta och utveckla de skolprojekt som varit framgångsrika de senaste åren.

Besökare som kommer till Åtvidabergs kommun ska även de på ett enkelt sätt kunna ta del av ett kulturarv med kvalitet och intressant innehåll. Att levandegöra kulturarvet kan ske dels genom genom erbjuda intressanta och spännande historiska upplevelser, men även genom att utveckla pedagogik, och att på olika sätt arbeta med ny teknik.

Vilket är vårt kulturarv?

Inom Åtvidabergs kommun finns ett rikt och skiftande kulturarv där landskapet har formats av människors närvaro genom årtusenden. Kommunen har historiskt bestått av sju socknar: Åtvid, Grebo, Björsäter, Värna, Gärdserum, Hannäs och Yxnerum där kulturarvet ser lite olika ut i förhållande till varandra. Det som ändå har konstituerat Åtvidaberg som ort och som bygd, är det industriella kulturarvet i form av bergsbruk, träförädling och metallindustri. Eller med andra ord tillverkning av koppar, trämöbler och andra träprodukter samt mekaniska räknemaskiner. Kulturarvet kan delas in i det *industriella kulturarvet*, *det förhistoriska kulturarvet*, *det kyrkliga kulturarvet* och *landsbygdens/jord-, och skogsbrukets kulturarv*.

Det industriella kulturarvet

Brukssamhället Åtvidaberg

Åtvidabergs moderna utveckling är starkt förknippad med gruvbrytning och kopparframställning. Verksamheten har inte bara påverkat samhället Åtvidaberg utan även stora delar av vad som idag är Åtvidabergs kommun.

Kopparframställningen i Åtvidabergsbygden har medeltida anor. Verksamheten låg nere under lång tid men under andra hälften av 1700-talet tog det fart igen. Då inrättades Åtvidabergs Kopparverk och fideikommisset Baroniet Adelswärd. Detta tillsammans med en bergslagsbildning gjorde att Åtvidaberg utvecklades till ett kopparcentrum där praktiskt taget all verksamhet i ett 110 000 hektar stort omland anpassades efter kopparverkets behov. Fram till att verksamheten upphörde år 1902 var Åtvidaberg Sveriges näst största kopparproducent. Spåren från den stora kopparepoken är fortfarande synliga, både i centralorten Åtvidaberg och i det omgivande landskapet

I det som idag är centrala Åtvidaberg anlades under 1760-, och 1770-talen smälthyttor för förädling av den kopparmalm som bröts i gruvorna. En bruksbebyggelse växte fram kring kopparframställningen och blev under 1800-talet till ett stort brukssamhälle.

Kulturarvmiljön Brukssamhället Åtvidaberg

I samhället Åtvidaberg med omnejd finns en någorlunda samlad kulturarvmiljö från det brukssamhälle som växte fram från mitten av 1700-talet till sekelskiftet 1900, från brukspatrons herrgårdsmiljö till bruksarbetarbostäder och verksbyggnader. Kulturarvmiljön Åtvidaberg – Adelsnäs har klassats som riksintresse.

Här finns många historiskt värdefulla kulturarvmiljöer som Adelsnäs herrgård med Templet och Solkanonen, Villan, Brukskontoret och tjänstemannabostäderna i området kring kyrkorna, Åtvidabergs Stora Kyrka, Åtvidabergs Gamla kyrka, Musikpaviljongen och Klockarängen, bruksarbetarbostäderna på Stenhusgatan, Verksgatan och Bruksgatan, Kopparverkets stall (Stallet), bruksmagasinen vid Ålunda och Stenhusgatan, Smälthyttan (Eksågen), Kalkugnen, Krutkällaren, Kammarbo kvarn, handelsboden och handelsmannens bostad och Kolkammaren

vid Gamla Torget, samt några av husen vid Åtvidabergs Hembygdsgård. Brukssamhället Åtvidaberg ingår i Ekomuseum Åtvidabergs bruksbygd.

Arkiven

Den ganska omfattande kunskap som vi fått om kopparframställningen och om brukssamhället Åtvidaberg kommer från de arkiv och samlingar som finns bevarade. Här kan nämnas Åtvidabergs Kopparverks Bruksarkiv som ägs av familjen Adelswärd men finns deponerat i Facettens Arkiv, Fideikommisset Baroniet Adelswärds arkiv som förvaras i Adelsnäs Herrgård, Åtvids Hembygdsarkiv samt Åtvidabergs Kommunarkiv vilket finns i Åtvidabergs Kommuns Centralarkiv. Av stor betydelse är även den Thorinska fotosamlingen som finns i Åtvidabergs Kommuns Centralarkiv och där kopior av negativerna förvaras i Facettens Arkiv samt de foton av Åtvidabergs förste fotograf Augusta Zetterling som förvaras i Åtvids Hembygdsarkiv.

Föremålen

I Åtvids Hembygdsförenings ägo finns en samling av verktyg och kläder som härrör från gruvbrytningen och kopparframställningen. Där finns också en riktigt fin samling malm och kopparprover samt en mineralsamling. Hembygdsföreningen har även en del vagnar, redskap och liknande som härrör från bruksperioden. I Åtvidabergs Bruks- och Facitmuseum finns även en del föremål. Några skänkta till museet och några som är inlånade från hembygdsföreningen.

Åtvids Hembygdsförening har i hembygdsgården en avdelning rörande sjukvården i Åtvidaberg, en om blåsorkestern och en avdelning om fotografen Johan Emanuel Thorin där hans utrustning visas. Alla dessa samlingar och avdelningar speglar både bruksperioden och sträcker sig in i det moderna industrisamhället Åtvidaberg. Det gör även en avdelning i Åssamuseet, skolmuseet.

Industrisamhället Åtvidaberg

Mot slutet av 1800-talet byttes kopparframställningen allt mer ut mot träframställning. Vagnshjul och kontorsmöbler blev storsäljande produkter. Åtvidaberg gick från ett brukssamhälle till ett modernt industrisamhälle. Under denna epok grundades Åtvidabergs Industrier som senare blev Facit AB. Företaget utvecklades under 1900-talet till ett av världens tio största kontorsföretag med tillverkning av mekaniska räknemaskiner, skrivmaskiner och kontorsmöbler som främsta produkter. Samhället Åtvidaberg gick från att vara ett brukssamhälle till ett modernt industrisamhälle. I början av 1970-talet förmådde företaget inte hänga med i den allt mer avancerade tekniska utvecklingen och övertogs av Electrolux som avvecklade en stor del av verksamheten.

Åtvidabergs Industrier/Facit AB stödde tidigt idrott och framför allt fotboll som ett sätt att skapa gemenskap i industrisamhället Åtvidaberg. Åtvidabergs Fotbollförening hade sin storhetsperiod runt 1950 samt runt 1970 då laget som enda industriortsförening hittills i Sverige blev svenska mästare. ÅFF spelade i Allsvenskan även under åren 2010, 2012-2015. Symbiosen mellan företaget Åtvidabergs Industrier/Facit AB och Åtvidabergs FF har spelat

en stor och viktig roll för framväxten av Åtvidabergs samhälle under 1900-talet och kan därför räknas som ett av ortens kulturarv.

Åtvidaberg var inte bara Åtvidabergs Industrier/Facit AB. Med start i en vagn tillverkning växte bolaget Åtvidabergs Spårväxlar och Signalfabrik (ÅSSA) sig stort under 1900-talet. Företaget tillverkade spårväxlar, smörjssystem för motorer med flera produkter. I mitten av 1980-talet köptes företaget upp och strukturerades om.

Efter att kopparproduktionen lagts ned satsade ägaren Theodor Adelswärd på produktion av elektrisk kraft med bolaget Forsaströms Kraftaktiebolag vilket under 1900-talet byggde ut sitt bestånd av kraftstationer och elnät över en stor del av Östergötland. Den sågverksamhet som funnits inom ramen för Baroniet Adelswärds verksamhet koncentrerades till Viresjö utanför Åtvidaberg under namnet Åtvidabergs Trävaruaktiebolag, sedermera Baro Wood. Företaget köptes av Södra Skogsägarna under 2000-talet.

Kulturarvmiljön Industrisamhället Åtvidaberg

Bruks- och industrisamhällets epok har satt stora spår i Åtvidabergs bebyggelse.: Facetten, Örsättersfabriken, Mässen, B-fabriken, Kopparvallen, Åssaområdet, Kraftstationen, Kraftkanalen, Kallbadhuset i Kanalen, Mejeriet, egnahemsområden vid Ålunda, Ådalskulle, Prästbackarna och Biet, IOGT-Logen Fridensberg, Johanneskyrkan, Kopparvallen, miljön kring Stora Torget, modernistisk 1950-, och 1960-talsarkitektur i området kring Sunnebotorget, Åsen, Edberga m.fl.

Arkiven

I Facettens Arkiv förvaras Facit ABs stora arkiv där en del forskning de senaste åren reviderat företagets historia. Även arkiven för Forsaströms Kraft AB och Åssaindustrierna finns bevarade. Här förvaras även stor samling av föreningsarkiv från hela kommunen. 1900-talet var ju föreningarnas århundrade och dessa arkiv speglar också ett viktigt kulturarv. Ett par stora bildsamlingar från 1900-talet finns. Kommundirektören Alrik Agerbos samling, Fotoaffärens samling, Ekströms foto samt en bildsamling från tidningen Östgötens lokalredaktion i Åtvidaberg.

Föremålen

Föreningen Brukskultur Åtvidaberg, Åtvids Hembygdsförening men framför allt Åssamuseet har en mängd produkter och föremål som speglar epoken. Räkne-, och skrivmaskiner, datorer, kontorsmöbler, fordon, maskiner, m.fl. I Åssamuseet finns den gamla verkstadslokalen bevarad i ursprungligt skick vilket är något unikt. Där finns även ett exemplar av den s.k. Åtvidabergsbilen som tillverkades i 12 exemplar i början av 1900-talet.

Museerna

Bruks- och industrisamhället Åtvidabergs historia visas i de tre museer som finns i samhället. Åtvidabergs Bruks-, och Facitmuseum, Åssamuseet och Åtvidabergs Hembygdsgård. Se mer under aktörer, samt nedan om Åtvidabergs Hembygdsgård.

Åtvidabergs Hembygdsgård

1932 skapades Åtvidabergs Hembygdsgård genom fri dispositionsrätt av ett markområde vid den s.k. Fabrikskullen till föreningen av baron Eric Adelswärd. Olika typer av byggnader flyttades till Hembygdsgården och en historisk miljö skapades. 1965 skänktes marken till Åtvidabergs kommun mot villkor att den skulle tillhöra Åtvidabergs Hembygdsförening för all framtid.

Kulturarvmiljön Åtvidabergs Hembygdsgård

På hembygdsgården finns olika typer av byggnader som stått på olika platser i och runt om Åtvidaberg. Huvudbyggnaden har exempelvis varit gruvarbetarbostäder och kommer från Bersbo. Här finns även stall- och logbyggnader, en smedja samt tre mindre boningshus. Allt som allt finns här 10 byggnader. I huvudbyggnaden, Gruvstugan, finns idag ett gruvmuseum, Thorins fotomuseum, sjukvårdsmuseum, och musikrum. Boningshus och stall/logar är inredda som 1800-tals miljöer. Miljön ska i stort spegla 1800-talets bondesamhället. Sedan 2017 finns också en utomhusscen, belägen på platsen för den gamla utomhusdansbanan som en gång i tiden låg på den s.k. Fabrikskullen.

Arkiven

Åtvidabergs Hembygdsförenings arkiv förvaras på övervåningen i huvudbyggnaden, Gruvstugan. Förutom föreningens eget arkiv så finns där en mängd historiska Åtvidabergshandlingar som skänkts till föreningen genom årens lopp.

Föremålen

I gruvmuseet, sjukvårdsmuseet, musikrummet och Thorins fotomuseum finns en mängd föremål knutna till respektive museum.

Kulturarvsaktörerna i Åtvidaberg

Föreningen Brukskultur Åtvidaberg

Föreningen har sin grund i en kommunal verksamhet som startades 1998, men har sedan 2007 varit en ideell förening som arbetat med Åtvidabergsbygdens kulturarv särskilt avseende på bruks- och industrisamhällsperioden där Åtvidabergs kopparverk och Facit AB präglat Åtvidaberg.

Föreningen arbetar idag med Åtvidabergs Bruks- och Facitmuseum, Ekomuseum Åtvidabergs Bruksbygd, den publika delen av arkivverksamheten i Facettens arkiv, exempelvis digitalisering av bilder, guidning, samt är huvudman för podden Åtvidaberg i backspegeln.

Åtvidabergs Bruks- och Facitmuseum har funnits sedan 2003 och i basutställningen berättas historien om Åtvidaberg, från det medeltida bergsbruket, över Åtvidabergs kopparverks stora verksamhet till världsföretaget Facit ABs glansdagar.

Föreningen har sedan 2007 haft anställd personal som drivit verksamheten, som flest 4-5 personer med hjälp av bidrag från AF. I dagsläget finns en person timanställd. Detta gör att föreningen håller på att ändra arbetssätt.

Brukskultur Åtvidaberg har för avsikt att fortsätta museiverksamheten på ett liknande sätt som förut. Det vill säga att ha öppet Åtvidabergs Bruks- och Facitmuseum, göra tillfälliga utställningar, samt engagera sig där det behövs i Ekomuseum Åtvidabergs Bruksbygd. Det finns planer på att tillsammans med Åssamuseet och Åtvidabergs Hembygdsförening skapa en delvis ny museiverksamhet med en helt ny basutställning som speglar Åtvidabergs historia, med en bättre del om Facit AB och 1900-talet samt tiden efter den.

Föreningen kommer också fortsättningsvis att vara huvudman för podden Åtvidaberg i backspegeln.

ÅSSA industri-, och bilmuseum

ÅSSA industri- och bilmuseum bildades 1987, när produktionen på företaget ÅSSA upphörde och verksamheten flyttades från platsen. Åssa-företaget hade sin grund i en vagnfabrik, men kom att från 1924 tillverka spårväxlar och signalsystem, stålbyggnader samt finmekaniska smörjsystem m.m. Syftet med bildandet var att rädda en epok av industrihistoria. Initiativet

till detta togs av Åtvids Hembygdsförening och före detta arbetare på ÅSSA. Museet består av tre avdelningar:

- *Verkstaden*
Halva museet är ÅSSA:s ursprungliga verkstad, där arbete pågick fram till nedläggningen 1987. Här finns den gamla unika maskinparken bevarad.
- *Föremålsutställningen*
I andra halvan av museet visas föremål som har anknytning till industri i Åtvidaberg som bland annat Åtvidabergsbilen från 1911 samt flera bilar, signalmaterial, spårväxlar, räkne- och skrivmaskiner framför allt från Facit AB.
- *Skolmuseum*
I ÅSSA industri- och bilmuseum finns också ett skolmuseum. Det stod förut i en byggnad på Verksgatan men flyttades till Åssamuseet. Här görs visningar för skolbarn vid olika tillfällen.

Föreningen planerar att driva verksamheten som förut med fasta öppettider två gånger i veckan. En tid på måndagar när medlemmarna jobbar med föremålen och museet, samt en tid på lördagar. Föreningen tar också emot besökare efter förfrågan. Föreningen kommer också att fortsätta köra turist-tåget Blå Tåget som utgår från Åssamuseet. Även evenemanget "Åssadagen" skall fortsätta.

Museet har även en utställning av större föremål och maskiner i en tillfällig lokal mitt emot museet. För att fortsätta utveckla verksamheten önskar Åssamuseet ha den lokalen permanent för sin verksamhet samt möjligheten att även flytta de brandkårshistoriska bilar och maskiner som idag förvaras på annan plats. En flytt av dem skulle ytterligare kunna utveckla museets verksamhet och dra besökare till museet. Föreningen är också försiktigt positiv till ett samarbete med Brukskultur Åtvidaberg och Åtvids Hembygdsförening under namnet "Åtvidabergs museer".

Åtvidabergs Hembygdsförening

Åtvidabergs Hembygdsförening firar 100 år 2022 och har planer på en del evenemang kring detta. Bland annat kommer föreningen att ge ut en bok. Föreningen förvaltar byggnaderna vid Hembygdsgården samt de museer, utställningar och det arkiv som finns där. Utställningarna visas och föreningen guidar vid förfrågan. Storstugan i huvudbyggnaden hyrs även för evenemang och fester.

Hembygdsföreningen ansvarar också för våghuset i Bersbo som skänktes till föreningen 1984 och har i Ålundamagasinet iordningställt en utställning av lantbruksredskap och maskiner.

Åtvidabergs Hembygdsförening har under väldigt många år arrangerat Nationaldagen och midsommarfirande. Förutom det har trivselkvällar och julmarknader anordnats.

Museiverksamheten hämmas av att föreningen endast kan ta emot ett fåtal personer åt gången i utställningarna på hembygdsgården tack vare de brandföreskrifter som finns. För att få mer publik till utställningarna måste en nödutgång med utvändigt trappa byggas från hembygdsgårdens övervåning, alternativt att utställningarna flyttas någon annanstans. Samma sak gäller i dagsläget för utställningen i Ålundamagasinet.

Solkanonklubben

Solkanonen i Åtvidaberg är ett unikt kulturarv. Den finns i ett torn vid Bysjön, byggt i mitten av 1800-talet och ingick som en del i herrgården Adelsnäs engelska park. Till kanonen, en 6-pundare, hör en tändanordning som består av ett brännglas monterat på en rörlig arm vilken kan ställas in efter solens olika middagshöjder.

Solkanonklubben i Åtvidaberg bildades 1986 för att med verksamhet vid och med Solkanonen tillvarata, återuppliva och vårda värdefulla kulturtraditioner samt att bidra till turismens utveckling i Åtvidaberg. Föreningen skjuter middagssalut med Solkanonen från 1/5 till 31/8. De guidar vid Solkanontornet och skjuter även skott på begäran. Föreningen trafikerar också Bysjön med båten E/S Vågspelet mellan 1/6 och 31/8. Båt-turerna går runt Bysjön och föreningens guider berättar om miljön och historien runt Bysjön. Föreningen utbildar själva sina guider och ser till att förarna på E/S Vågspelet har rätt utbildning. Samarbete med Åssamuseet rörande transport av besökare med Blå Tåget är på gång och även samarbete med Åtvidabergs hembygdsförening har kommit på tal. Föreningen har också hand om kanotutthyrning.

Åtvidabergs kommun

Åtvidabergs kommun är en viktig aktör när det gäller Åtvidabergs kulturarv. Kommunen ger ekonomiska bidrag åt föreningar som arbetar med kulturarvet, exempelvis Föreningen Brukskultur Åtvidaberg och Åssamuseet. Kommunen äger också fastigheter där det bedrivs museiverksamhet.

Kommunen handhar och tillgängliggör även en stor mängd arkiv. Dels Åtvidabergs kommunarkiv, dels från 2021 även Facettens Arkiv med dess lokalhistoriska samlingar. Båda

arkiven har visat sig vara ovärderliga för att förmedla kulturarvet. Särskilt viktig är den Thorinska Fotosamlingen som Åtvidabergs kommun övertagit i olika omgångar.

Slutligen så äger och förvaltar kommunen också en del fastigheter av stort värde för kulturarvet. Solkanonen, Ålundamagasinet, Krutkällaren, Kalkugnen, Storgruvelaven i Bersbo, Kallbadhuset vid kanalen, Kopparvallen m.fl. En del fastigheter är helt unika i den här delen av landet och i hela Sverige. En solkanon finns bara här i Åtvidaberg och närmaste gruvlavar finns i Bergslagen. Även Krutkällaren och Kalkugnen är unika i ett svenskt perspektiv då det finns väldigt få bevarade. Kopparvallen har av Riksidrottsförbundet utsetts till en av Sveriges hundra viktigaste idrottshistoriska platser.

Åtvids församling

Åtvids församling ansvarar för, och arbetar med en viktig del av Åtvidabergs kulturarv; kyrkorna, kyrkogårdarna, föremål och publik verksamhet kopplad till det kyrkliga kulturarvet.

Församlingen har en vård-, och underhållsplan för kyrkorna och kyrkogårdarna. För detta kan församlingen söka kyrkoantikvariskt stöd från staten, förmedlat av Linköpings stift. För att få stöd måste en större eller mindre del av kostnaderna finansieras av församlingen. Det är enligt församlingen svårt att få bidrag från annat håll. På församlingens kyrkogårdar har särskilt värdefulla gravvårdar märkts "Kulturgrav".

Åtvids församling förvaltar också alla de föremål och inventarier som förvaras i kyrkorna. Dessa registreras, katalogiseras och fotograferas.

Församlingen bedriver även en del publik verksamhet kopplad till kulturarvet. Det görs visningar och guidningar, kyrkorna är öppna under sommaren och olika utställningar brukar finnas att titta på. I Åtvidabergs Gamla kyrka finns möjlighet till självguidning. Församlingen har också planer på att skapa en självguidning på kyrkogården vid Åtvids Gamla kyrka.

Camilla Smedberg

Det finns några aktörer som engagerar sig i Åtvidabergsbygdens kulturarv i egen, eller delvis egen regi. Camilla Smedberg är lokalhistoriker, författare och föredragshållare. Hon skriver och håller föredrag om kulturarvet i Åtvidaberg. Tillsammans med Brukskultur Åtvidaberg driver hon den lokalhistoriska podden Åtvidaberg i backspegeln. Camilla kommer även fortsättningsvis att arbeta med Åtvidabergs kulturarv och eventuellt utöka det med guidningar.

Christer Engström och Daniel Carlberg

Stockholmsbaserade Christer Engström och Daniel Carlberg har på ett underhållande och lättamt sätt berättat om Åtvidabergs historia och kulturarv. Framför allt om människor och händelser som kanske inte rymts i den officiella historieskrivningen. En "K-spaning" som resulterat i framför allt fyra böcker som blivit mycket uppskattade och populära här i Åtvidaberg. Christer och Daniel har även hållit föredrag. Under 2022 har de även publicerat en dokumentärfilm i Åtvidabergsmiljö och har planer på ytterligare en bok.

Christer och Daniel har i sitt arbete framför allt nyttjat de stora och fina bildsamlingar som finns i Åtvidaberg. Hade inte dessa, Facettens Arkiv och Brukskultur Åtvidaberg funnits hade det inte blivit några böcker menar de. Det de önskar och tycker är viktigt, är fortsatt satsning på att digitalisera Åtvidabergs arkivmaterial och bildsamlingar så de blir mer lättillgängliga för forskare och andra intresserade.

Skolprojekten “Gruvan” och “Arkiv och källor”

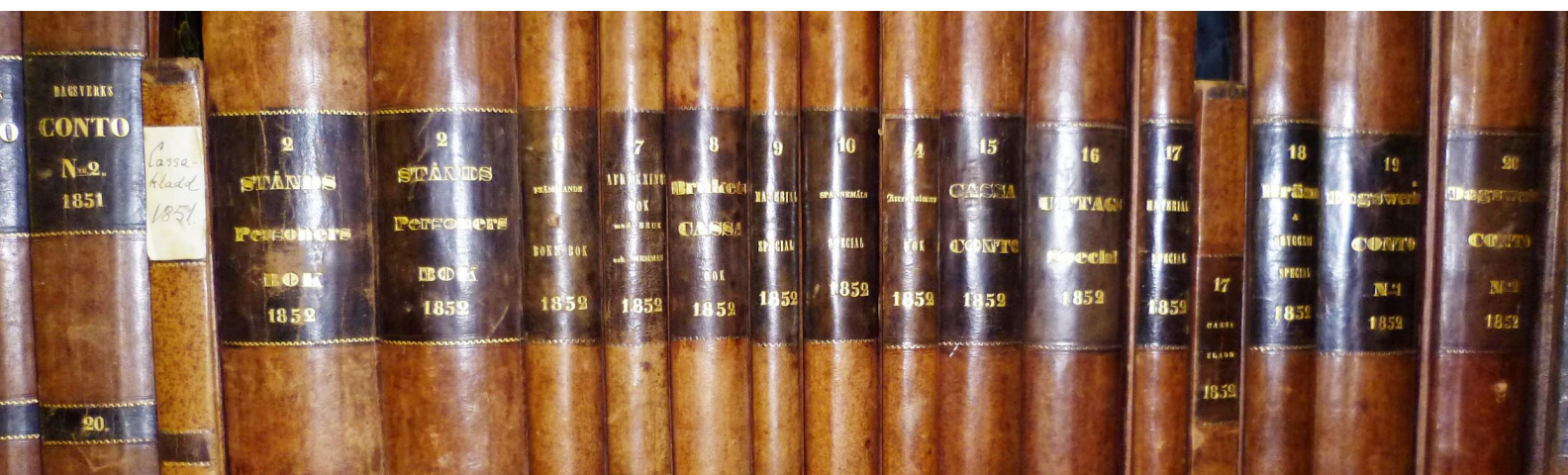
Sedan ett par år tillbaka har det arbetats med två skolprojekt som förtjänar en egen rubrik. På initiativ från Alleskolans bibliotekarier har två projekt sjuväts tillsammans med Brukskultur Åtvidaberg och numera även Staben på Åtvidabergs kommun genom Roy Andersson.

Gruvan

I årskurs fem får eleverna arbeta med projektet Gruvan. De börjar med att läsa en ungdomsroman i ämnet svenska som utspelar sig vid Utö gruvor, för att sedan i historia lära sig om hur gruvarbetet och framställning av koppar gick till här i Åtvidaberg. Genom en självbiografisk skrift får de läsa om hur det var att växa upp vid Mormorsgruvan utanför Åtvidaberg i mitten av 1800-talet. Eleverna får också i ämnena Teknik och Naturkunskap lära sig mer om mineraler, hur gruvarbete bedrivs idag och hur olika arbetsprocesser fungerar. Allt detta kompletteras med s.k. pulspromenader till kulturarvsplatser inom Åtvidabergs samhälle, besök i Stenebo järngruva i Ukna med hjälp av VR-glasögon samt ett fysiskt besök vid Mormorsgruvan.

Arkiv och källor

I årskurs 9 läser eleverna under ett par veckor Media-, och Informationskunskap, där tyngdpunkten ligger på att källkritiskt kunna förstå internet och sociala medier. Här bakas historieämnet in och eleverna får källkritiskt ta sig an ett urval av lokala historiska källor som kommer från de arkiv som förvaras i Åtvidaberg. Att bedöma dessa källor blir ett sätt att träna deras kritiska förmåga samt få fördjupad kunskap om Åtvidaberg.

Bersbo gruvfält och gruvsamhälle

Bersbo gruvfält och gruvsamhälle ligger i Värna socken, 12 kilometer norr om samhället Åtvidaberg. Ett par av gruvorna på platsen bröts på medeltiden men den stora och omfattande verksamheten startade när Åtvidabergs Kopparverk började bryta där i mitten av 1700-talet. Gruvbrytningen på Bersbofältet blev intensiv, där flera av gruvorna bröts samman till en underjordisk ”stad” och Bersbo kom i mitten av 1800-talet att betraktas som södra Sveriges största gruvsamhälle. Gruvbrytningen upphörde i början av 1900-talet och därefter har endast en del prospektering gjorts.

Kulturarvmiljön Bersbo gruvfält och gruvsamhälle

Under 1980-talet genomfördes ett stort saneringsprojekt av gruvfältet och de flesta gruvorna fylldes igen. Idag är endast Storgruvan och Adelswärds schakt öppna. Av den ursprungliga gruvmiljön finns två gruvtorn bevarade, Storgruvelaven och laven över Adelswärds schakt. I Storgruvelaven finns en äldre utställning om gruvbrytningen. Gruvtornen är unika på så sätt, att det de är de enda gruvtornen som finns att se i den här delen av landet. Av de 17 gruvarbetarbostäder som byggdes under 1850-, och 1860-talen så finns nio kvar och samtliga är bebodda. Ett krutmagasin har nyligen restaurerats och den gamla skolbyggnaden och

lärarykstaden finns kvar. Så även en gammal unik bagarstuga från början av 1800-talet samt gruvfogdebostaden. Även en hel del grunder efter jordkällare är synliga. Bersbo ingår i Ekomuseum Åtvidabergs bruksbygd

Arkiven

Se ”Arkiven - Kulturarvsmiljön Brukssamhället Åtvidaberg”

Föremålen

Se ”Föremålen - Kulturarvsmiljön Brukssamhället Åtvidaberg”

I Storgruvelaven finns även en mindre mineralsamling och vid restaureringen av Adelswärdsschakt så sparades en del äldre byggmaterial som visningsexemplar.

Kulturravsaktörer i Bersbo

Föreningen Bersbo koppargruvor

Föreningen Bersbo Koppargruvor bildades 2014, i grunden för att rädda den Adelswärdsska gruvlaven från förfall, men också att bevara det som finns kvar av Bersbo gruvsamhälle och att utveckla besöksnäringen i området. Föreningen arbetar med fyra verksamhetsområden; historia, byggnadsvård, besöksnäring och att marknadsföra allt detta. De har åstadkommit mycket sen dess. Tyngdpunkten har legat på restaureringen av laven över Adelswärdsschakt, ett jätteprojekt som omsatt över fyra miljoner kronor. Föreningen har också drivit restaureringen av stenvallen vid Storgruvan samt restaureringen av krutmagasinet. Allt som allt har föreningen omsatt ca 7 miljoner till dessa projekt. De har sedan flera år tillbaka anordnat dramatiserade vandringar samt olika typer av guidningar, öppet hus, trädgårdsdagar och julmarknader.

I framtiden vill föreningen utveckla Bersbo som ett besöksmål, bland annat med en ny utställning i Storgruvelaven, en stolplada för besökare vid Adelswärdsska laven samt olika evenemang och visningar/guidningar.

Föreningen Brukskultur Åtvidaberg

Bersbo gruvfält och gruvby ingår i Ekomuseum Åtvidabergs Bruksbygd, tio besöksplatser runt om i Åtvidabergsbygden som knyter an till framför allt kopparepoken i Åtvidabergsbygdens historia. Föreningen Brukskultur Åtvidaberg har tagit ansvar för det skyltsystem som finns på platserna, samt hjälpt de aktörer som har verksamhet på platserna. I Bersbo har Brukskultur hjälpt till med guidning de senaste åren, samt producerat en film om Storgruvelaven som kan ses på plats. Guidningen kommer successivt att slussas över till enskilda guider verksamma i en guidepool. Tanken är också att Brukskultur Åtvidaberg ska bidra med hjälp när en ny utställning i Storgruvelaven skall byggas.

Åtvidabergs kommun

Åtvidabergs kommun äger marken direkt kring Storgruvan, samt det gruvtorn, Storgruvelaven, som finns där. gruvtornet är uppfört 1859 och restaurerades åren kring 1990 då den var i kraftigt förfall. 2021 har fasaden målats och lagats.

Risten - Lakviks Järnväg

Mellan kopparverket i Åtvidaberg och Bersbo gruvfält anlades 1857 Sveriges fjärde lokomotivdrivna järnväg. Kopparverket nyttjade tidigt ny teknik och banan var till för malmtransporter. Den införlivades 1878 i järnvägen mellan Västervik och Norsholm och blev då öppen för persontrafik.

Risten – Lakviks Järnväg är en smalspårig museijärnväg som går från Lakvik som ligger mellan Åtvidaberg och Björsäter. Järnvägen är anlagd på banvallen från en bana som lades ned 1964, Norsholm – Västervik – Hultsfreds järnväg. Risten - Lakviks järnväg började byggas 1971 på den tomma banvallen och har nu en längd på cirka 3,6 km.

Kulturarvmiljön Risten - Lakviks Järnväg

Banan trafikeras under sommartid med ett ånglok samt diesel-, bensin och ellok. Även två tryckluftsdrevna lok finns och ett ytterligare ånglok är under renovering. Risten - Lakviks järnväg har även två unika personvagnar från 1850-talets slut, Sveriges äldsta bevarade personvagnar. De byggdes av Åtvidabergs Kopparverk för brukspatron och tjänstemännen vid verket. Vagnarna gick på den tidigaste banan mellan kopparverket i Åtvidaberg och gruvorna i Bersbo.

Nuvarande Lakviks station flyttades 1987 från Bersbo, där stationshuset skulle rivras för att ge plats för sanering av gruvavfall. Godsmagasinet, som används som verkstad och vagnhall, har stått i Åtvidaberg och flyttades 1997 till Lakvik. Det höga trevåningshuset i gammal stil är en kombinerad verkstad, lok- och vagnuppställningshall och kommer på sikt att innehålla ett museum.

Arkiven

Museiföreningen Risten - Lakviks Järnväg har ett eget omfattande arkiv som förvaras i Facettens Arkiv i Åtvidaberg. Arkivhandlingar rörande den tidiga järnvägen finns i Åtvidabergs Kopparverks arkiv i Facetten.

Kulturarvsaktörer vid Risten Lakviks järnväg

Museiföreningen Risten Lakviks järnväg

Museiföreningen Risten Lakviks järnväg driver verksamheten vid Risten Lakviks järnväg och föreningen bildades samtidigt som järnvägen började anläggas och har medlemmar från stora delar av Sverige. Föreningen trafikerar och bygger ut banan, anskaffar, underhåller och renoverar lok, vagnar m.fl, samt räls och de byggnader föreningen äger. Den driver café i stationsbyggnaden. Målsättningen är att bygga järnväg på hela den banvall föreningen äger, och kanske ännu längre. Detta kommer att göras etappvis efter de resurser föreningen har.

Föreningen Brukskultur Åtvidaberg

Risten Lakviks järnväg ingår i Ekomuseum Åtvidabergs bruksbygd och Föreningen Brukskultur Åtvidaberg sköter den Ekomuseum-skylt som står på platsen.

Närstad gruvfält och gruvsamhälle

Fem kilometer väster om samhället Åtvidaberg ligger Närstad gruvfält. Det sträcker sig från Mormorsgruvan i väster till Malmviksgruvan i öster. Ett par av gruvorna bröts redan under medeltiden.

I senare tid arbetades gruvorna från 1770-talet till 1870-talet. Brytningen vid Närstad gruvfält var inte aldrig lika omfattande som den vid Bersbo.

Kulturarvmiljön Närstad gruvfält och gruvsamhälle

Mellan gruvorna går en ca fem kilometer lång uppmärkt promenad kallad Gruvpromenaden. Utefter gruvpromenaden finns ett flertal lämningar efter den tidiga gruvbrytningen. Alla gruvor vid Närstad gruvfält är öppna men vattenfyllda och gruvvarpen finns kvar på platserna. Av själva gruvbyn finns fem arbetarbostäder, samt gruvfogdebostaden bevarade. Alla bostadshusen är bebodda eller använda. I anslutning till gruvbyn finns också ett åttakantigt magasin som idag används för försäljning av antika möbler. Bakom en bergkulle finns resterna efter de gamla kruthusen. Vid själva Mormorsgruvan finns i det som varit gruvkontor, ett självbetjäningmuseum med två utställningar, en om gruvarbetet, samt en om Åtvidabergs första fotograf, Augusta Zetterling, som bodde i Mormorsgruvan. Vid Mormorsgruvan finns även en modell av en s.k. stånggång, ett äldre kraftöverföringssystem som var vanligt inom gruvindustrin.

Arkiven

Se ”Arkiven - Kulturarvmiljön Brukssamhället Åtvidaberg”

Föremålen

Se ”Föremålen - Kulturarvsmiljön Brukssamhället Åtvidaberg”

Kulturarvsaktörer vid Mormorsgruvan

Föreningen Brukskultur Åtvidaberg

Mormorsgruvan ingår i Ekomuseum Åtvidabergs Bruksbygd. Föreningen Brukskultur Åtvidaberg sköter om gruvpromenaden, informationsskyltar, dasset, gruvmuseet samt guider. Guidningen kommer successivt att slussas över till enskilda guider verksamma i en guidepool.

Mormorsgruvans byalag

Mormorsgruvans byalag har de senaste åren skött om och vid behov lagat den stånggångsmodell som står bredvid gruvbacken. Byalaget klipper också gräset vid modellen och framför gruvmuseet.

Forsaströms järnbruk

Forsaström ligger ca 12 km söder om tätorten Åtvidaberg. Forsaströms järnbruk erhöill privilegium år 1725. Genom en konflikt om rättigheterna till Forsaströms koltäkter kom bruket på 1770-talet i Åtvidabergs kopparverks händer. Här fanns en masugn och en hammarsmedja men även en spiksmedja, en mjölkvarn och ett tegelbruk. På 1880-talet sveptes bruket med i den ”stora bruksdöden” som drog fram över landet och framställningen av järn kom istället att bytas ut mot framställning av elektricitet. Forsaströms kraftaktiebolag bildades och kom under 1900-talet att leverera el till stora delar av Östergötland.

Kulturarvmiljön Forsaströms järnbruk

Bruksmiljön finns delvis bevarad. Hammarsmedjan, masugnen och det mesta av tegelbruket finns inte längre kvar. Däremot finns arbetarbostäder, spiksmedjan, kvarnen och magasinet m. fl byggnader. Även bruksherrgården och skolan. Kvarnen från 1700-talet med tillhörande vattenhjul är centrum i kulturmiljöbebyggelsen och den körs några gånger per år. Det nuvarande vattenhjulet byggdes på 1980-talet. De båda kraftstationerna, den nedre från 1901 och den övre från 1918 ligger i varsin ände av bruksbebyggelsen.

Arkiven

I Åtvidabergs kopparverks arkiv i Facetten förvaras handlingar för Forsaströms bruk efter att Kopparverket tagit över rörelsen på 1770-talet. De handlingar som beskriver verksamheten med elektrisk kraft finns i Forsaströms Kraftaktiebolags arkiv som också förvaras i Facettens Arkiv.

Föremålen

I Magasinet finns en utställning med föremål från järnbruket men även från den omgivande jordbruksbygden.

Kulturarvsaktörer vid Forsaström

Gärdserums Hembygdsförening

Gärdserums Hembygdsförening engagerar sig i det kulturarv som berör gamla Gärdserums socken. Socken sträcker sig ungefär i en triangelliknande form från Halsebo och Börsebo i norr till Mosshult i söder och Falerum i öster. Rent konkret har Gärdserums Hembygdsförenings verksamhet till största delen koncentrerats kring Forsaströms bruk. Det beror på att föreningen förvaltar den gamla kvarnen samt magasinet. Till kvarnen har föreningen byggt ett vattenhjul som driver kvarnstenarna. Vattenhjulet och kvarnen är i behov av en upprustning så föreningen håller, med hjälp av en konsult, på att ta fram en antikvarisk åtgärdsplan. Beroende på vad åtgärdsplanen påvisar, kommer föreningen sannolikt att vara i behov av ekonomiska bidrag. I mån av personella resurser kommer föreningen även fortsättningsvis att köra kvarnen och mala mjöl samt hålla Magasinet utställning öppen vid ett antal tillfällen per år. För att utveckla verksamheten behöver Gärdserums hembygdsförening både ekonomisk hjälp och hjälp med kompetens att strukturera och förnya den utställning som finns i Magasinet.

Föreningen Brukskultur Åtvidaberg

Forsaströms bruk ingår i Ekomuseum Åtvidabergs Bruksbygd. Föreningen Brukskultur Åtvidaberg sköter om Ekomuseets skyltar. Föreningen har även guidat vid Forsaström vid enstaka tillfällen.

Falerum

Falerum ligger 16 km söder om Åtvidaberg. Där fanns en omfattande småskalig industriverksamhet som drevs med hjälp av Storåns vattenkraft. I Falerums nedre industriområde fanns på 1700-talet två kvarnar och en såg. Under 1800-talet tillkom Augustenburgs färgeri med vadmalstamp samt Cederholms kvarn och pappersbruk. Under tidigt 1900-tal uppfördes två kraftstationer. Färgeriet ersattes av Falerums tegelbruk som kom att dela sin lerkvarn med Falerums lerkälsfabrik. Här fanns även ett flockriveri, en benstamp och en smedja.

På övre industriområdet anlades 1815 Mariedals pappersbruk. I början av 1900-talet tillkom ett spinneri för ullgarn. Spinneriet slog igen portarna 1958 och pappersbruket 1967.

Nedströms Mariedal ligger Wiaholms Garvaregård som har anor från 1740-talet. I rörelsen ingick även skomakeri, färgeri och smedja. Garveriet saluförde även sina produkter i Åtvidaberg, där förbrukningen av läder var stor bland kopparverkets anställda. Verksamheten upphörde på 1930-talet. I Wiaholm fanns även en liten fabrik för framställning av lokträ (del av seldon).

Kulturarvsmiljön Falerum

Många byggnader från denna tid ligger kvar längs ån, men idag används de för andra syften. Wiaholms Garvaregård har dock en tydlig koppling till kulturarvet. Den fungerar idag dels som privatbostad, men även som privat museum och besöksmål. Gårdens ägare har restaurerat byggnaderna med varsam hand och garverimuseet är ett av landets få garverier där man på ursprunglig plats kan följa råhudens förvandling till läder. Falerums industrimiljö ingår i Ekomuseum Åtvidabergs Bruksbygd.

I utkanten av Falerums samhälle ligger Bortgården, ett av fem byggnadsminnen som finns inom Åtvidabergs kommun. Bortgården som är belägen på en höjd med storslagen utsikt, är ett representativt och välbevarat exempel på 1700- och 1800-talens bondgårdar.

Arkiven

I Facettens Arkiv i Åtvidaberg förvaras sex förenings-, och företagsarkiv från Falerum. I Wiaholm förvaras garveriets arkivhandlingar som bevarats av ägarna till gården.

Kulturravsaktörer i Falerum

Martin Wiklander och Christer Jonsson som äger Wiaholms garvaregård driver också ett garverimuseum där de berättar om garveriet och människorna som arbetade där. De har också bevarat arkivhandlingar från garveriet vars information används när de berättar om garveriet.

Föreningen Brukskultur Åtvidaberg har ansvaret för de av Ekomuseum Åtvidabergs Bruksbygds skyltar som finns i Falerum.

Borkhults bruk

Borkhults järnbruk startades 1725 av Jacob Burenskiöld och fick privilegier på masugn och stångjärnshammare. Året efter instiftades det Burenskiöldska fideikommisset, en egendom som kom att omfatta som mest 18 000 hektar i elva socknar. Järnbruket ersattes i slutet av 1800-talet av en pappersmassfabrik som lades ned i början av 1900-talet. Här har också funnits en tändsticksfabrik och ett tegelbruk.

Kulturarvsmiljön Borkhult

Av bruksbebyggelsen finns en hel del bevarat. Bruksgatan med arbetarbostäder och uthus är idag privatbostäder, samt att byggnaden Lapphem som är vandrarhem och café där det också bedrivs kursverksamhet m.fl. Fabrikskontoret och kvarnen finns kvar som mer eller mindre nedgångna byggnader samt f.d. handelsboden. Herrgårdsbyggnaden är i kraftigt förfall.

Trädgårdsmästeri, stallbyggnad har också blivit bostäder. Slaggrester på olika ställen vittnar om den järnproduktion som skedde på platsen.

Några kilometer från Borkhult ligger den före detta gästgivaregården Salfvedal som också är hembygdsgård för Yxnerums Hembygdsförening. Platsen har varit gästgiveri och hästskjutshåll sedan slutet av 1700-talet. Salfvedals gästgiveri brann ned 1965. På hembygdsgården finns även ladugård från 1700-talet samt en loge och ett brygghus som är omgjort till kaffestuga. Här finns även ett av Åtvidabergs kommuns byggnadsminnen, nämligen en källarbyggnad från mitten av 1500-talet.

Arkiven

Det arkivmaterial som handlar om Borkhults bruk finns till största delen i det Burensköldska Fideikommissets arkiv som förvaras i Riksarkivet Vadstena. Det förvaras även en del övriga handlingar i Facettens Arkiv.

Kulturravsaktörer i Borkhult/Yxnerum

Borkhults Natur- och Kulturförening

Borkhults Natur- och kulturförening har som syfte att anordna kulturevenemang i området kring byggnaden Lapphem i Borkhult. Föreningen sysslar lite marginellt med verksamheter inom ramen för kulturarvet. Exempelvis så anordnade de i samarbete med Yxnerums Hembygdsförening en dramatiserad vandring under evenemanget Industriarvsrundan som anordnades av fem kommunen i Östergötland hösten 2021. Föreningen har en ambition att i någon mån ta sig an kulturarvet och vill göra ett par saker. Föreningen har en idé om att skapa ett ekomuseum för den gamla bruksmiljön i Borkhult med informationsskyltar som berättar Borkhults historia. Ett första steg skulle vara att göra en liten skrift med en karta som föreningen kan tillhandahålla besökare.

Yxnerums Hembygdsförening

Yxnerums Hembygdsförening arbetar med kulturarvet i Yxnerums socken men har framför allt en mängd olika verksamheter vid Salfvedals gästgiveri som är Yxnerums hembygdsgård. Här i Salfvedal kan man sommartid bl.a. dricka kaffe fruntimmersveckan, gå på loppis, se utomhusteater och delta i midsommarfirande. Under Borkhultsdagen som hålls varje år i augusti kan man här äta och köpa hemlagad ostkaka. På hösten ordnas skördefest och vintertid julstokas det och hålls julmarknad. Föreningen har också sedan många år gett ut medlemstidningen Yxningen där det skrivs om föreningens verksamhet och om bygdens kulturarv och historia.

Det kyrkliga kulturarvet

Mycket av det kyrkliga kulturarvet har sin upprinnelse i Åtvidabergs utveckling och kan på så sätt sägas vara en del av Åtvidabergs historia och kulturarv, exempelvis historien kring byggnationen av Åtvids Stora kyrka. Det kyrkliga kulturarvet är alltså inte fristående från Åtvidabergs kulturarv.

Kyrkorna

I församlingen finns åtta kyrkor. Björsätters kyrka från år 1800, Grebo kyrka från 1773, Gärdserums kyrka invigd 1857, Hannäs kyrka från 1885, Värna kyrka från 1500-talet, Yxnerums kyrka från 1802 med kyrktorn från 1928, Åtvids Gamla kyrka från sent 1400-tal och Åtvids Stora kyrka från 1885. Att det i Åtvidabergs tätort finns två kyrkor är i sig unikt. I Hannäs finns också en medeltida kyrkoruin daterad till 1400-tal. Den har varit putsad och utsmyckad med ornamentering.

Föremålen

I kyrkorna finns en stor mängd föremål och inventarier, en del helt unika. Här finns exempelvis krucifix, dopfuntar, bågare, brudkronor, mässhakar, målningar. En del har överförts från de gamla medeltida föregångarna till dagens kyrkor. Föremålen får inte lämna kyrkorna där de finns utan länsstyrelsens tillstånd.

Arkiven

Arkiven för församlingarna inom Åtvidabergs kommun finns bevarade i Vadstena - Riksarkivet. Handlingarna är digitaliserade och finns på tillgängliga via Internet.

Kulturravsaktörer vid det kyrkliga kulturravet

Åtvids Församling

Åtvids församling ansvarar för, och arbetar med en viktig del av Åtvidabergs kulturarv; kyrkorna, kyrkogårdarna, föremål och publik verksamhet kopplad till det kyrkliga kulturravet.

Församlingen har en vård-, och underhållsplan för kyrkorna och kyrkogårdarna. För detta kan församlingen söka kyrkoantikvariskt stöd från staten, förmedlat av Linköpings stift. För att få stöd måste en större eller mindre del av kostnaderna finansieras av församlingen. Det är enligt församlingen svårt att få bidrag från annat håll. På församlingens kyrkogårdar har särskilt värdefull gravvårdar märkts "Kulturgrav".

Åtvids församling förvaltar också alla de föremål och inventarier som förvaras i kyrkorna. Dessa registreras, katalogiseras och fotograferas.

Församlingen bedriver även en del publik verksamhet kopplad till kulturravet. Det görs visningar och guidningar, kyrkorna är öppna under sommaren och olika utställningar brukar finnas att titta på. I Åtvidabergs Gamla kyrka finns möjlighet till självguidning. Församlingen har också planer på att skapa en självguidning på kyrkogården vid Åtvids Gamla kyrka.

Det förhistoriska kulturarvet

Fornlämningsskatten inom Åtvidabergs kommun domineras av lämningar från äldre järnålder (500 f kr - 400 e kr). Avtrycken från yngre järnålder (400 e kr - 1100 e kr) är betydligt färre. I den här trakten kan medeltida gårdar och byar mycket väl ha etablerats under yngre järnålder, men en större bebyggelseutveckling har nog skett först i samband med bergsbrukets genombrott. Åtvidabergsbygden är tämligen fornlämningsfattigt, men det har inte heller gjorts några större arkeologiska undersökningar.

Fornlämningar ägs av den som äger marken, men det är Länsstyrelsen som har ansvar för det statliga kulturmiljöarbetet i sina respektive län, och kan besluta om vilka ingrepp som tillåts för enskilda fornlämningar i dessa. Fornlämningar skyddas av [kulturmiljölagen \(1988:950\) \(KML\)](#).

Fornlämningar Åtvids socken

Förhistoriska gravar och gravfält finns inne i samhället Åtvidaberg. Socknens största gravfält finns emellertid i Göthult, en plats som utpekats både som tingsplats och begravningsplats från digerdöden. Gravvar och gravfält finns även bl.a. i Alserum, Berg, Falla, Bertilsbo, Viresjö, Bjässerum, Adelsnäs och Slefringe. Lösfynden domineras av stenyxor.

Fornlämningar Björsätters socken

Socknen har få fornlämningar. Fornborgar har anlagts bland annat på Valberget. Endast en enda grav klassas som fast fornlämning och den finns på Villsjöes marker. En del lösfynd som yxor och dolkar finns hemma hos upphittare och på museer.

Fornlämningar Värna socken

Här finns gravanläggningar som kanske går tillbaka till bronsålder, äldre och yngre järnålder. Flertalet fornlämningar finns i närheten av kyrkan, främst i norra Värna. Stensättningar finns bland annat i Röback, Eksätter och Ytterby. Bland lösfynden finns flintyxor och stenyxor.

Fornlämningar Grebo socken

Grebo socken är rik på fornlämningar. Mest känd kanske Rödsten är. En stenfigur av okänd ålder omgiven av olika sägner. Här finns även gravfält, hägnadssystem, boplotsområden, en fornborg och en stor mängd lösfynd. 1885 påträffades en praktfull vapengrav direkt utanför nuvarande kyrkogårdsmuren. Där hade en beriden krigare begravts med sina sporrar och en vapenuppsättning bestående av svärd, två spjut och en sköld. Några av föremålen i graven pekade på romersk proveniens och dateras till yngre romersk järnålder (200 e kr - 550 e kr)

Fornlämningar Yxnerums socken

I Yxnerums socken finns endast få lämningar. Några få registrerade lösfynd samt stensättningar. Här är det istället det muntliga kulturarvet som är framträdande. I socknen finns på flera ställen namn efter fornnordiska gudar. Exempelvis, Odensgöl, Torgölen, Fröshult och Fröjerum.

Fornlämningar Gärdserums socken

Hela socknen är rik på stensättningar av olika slag, de finns bland annat i Hattorp, Kvistrum, Börsebo Gullebo, m.fl. En vapengrav från yngre romersk järnålder har påträffats vid Tingetorp. På Dackeberget med utsikt över Storån, ligger en fornborg.

Fornlämningar Hannäs socken

I socknen finns ett flertal gravfält och gravar bland annat i på Gravudden i Hägersta, vid Nora, Hällingsfall, Rumhult och Giltebo m.fl. Lösfynd i form av pil-, och spjutspetsar samt stenyxor har hittats på flera ställen. Socknen har två fornborgar, en på Bredviksnäs nära Storsjön och en inne i skogen på Rumma.

Kulturravsaktörer, det förhistoriska kulturarvet

Länsstyrelsen

Länsstyrelserna har ansvar för det statliga kulturmiljöarbetet i sina respektive län. Fornlämningar skyddas av [kulturmiljölagen \(1988:950\) \(KML\)](#). Det är också Länsstyrelsen som ofta gör fornlämningar publika på olika sätt, exempelvis genom skyltning.

Markägaren

Fornlämningar ägs av den som äger marken, men markägaren behöver ändå tillstånd av länsstyrelsen när hen vill göra någon typ av ingrepp i fornlämningen.

Landsbygdens/jord- och skogsbrukets kulturarv

Många delar av nuvarande Åtvidabergs kommun har i hög grad präglats av lantbruk och skogsbruk och är således en viktig del av bygdens kulturarv. Det är främst kommunens hembygdsföreningar som arbetat med den delen av kulturarvet. De har samlat foton, föremål, redskap och maskiner, bevarat och restaurerat byggnader, ägnat sig åt äldre verksamheter som tjärbränning, gärdesgårdsuppsättningar, tröskning, bykning, slåtter m.fl. De gör också kulturvandringar till gamla torp och andra kulturarvsmiljöer. Hembygdsföreningarna i Åtvidabergs kommun arbetar i väldigt olika omfattning med landsbygdens/jord-och skogsbrukets kulturarv. Hur de arbetar framgår under respektive aktör.

Hannäs Hembygdsgård

Hannäs Hembygdsförening bildades 1951. Hösten 1953 köpte föreningen husen tillhörande torpet Domarvik av dåvarande Domänverket för 100 kronor, och med fri dispositionsrätt av tomten så länge hembygdsgården existerar. Hembygdsgården Domarvik är belägen mellan Åtvidaberg och Valdemarsvik på en höjd intill Grävsjön i Hannäs socken.

Kulturarvmiljön Hannäs Hembygdsgård

Domarvik var ett torp under Grävsätter som brukades fram till 1952. Förutom mangårdsbyggnaden fanns ursprungligen även vagnslider, jordkällare, ladugård, och magasin. Under åren har det flyttats dit åtta byggnader från Hannäsbygden. Här finns även några andra kulturarvslämningar, en lingrop, ett stenbrott samt ett bestånd av medicinalväxten mästerrot.

Kulturarvsaktörer

Hannäs hembygdsförening

Hembygdsföreningen arbetar en stor del med att förvalta och underhålla hembygdsgården med alla sina byggnader. Föreningen gör även kulturvandringar, har tröskdagar, midsommarfirande och adventsgröt m.m.

Arkiven

Hannäs hembygdsarkiv finns i fastigheten Vitsippan. I hembygdsarkivet arkiv bevaras och berättas den lokala bygdens skriftliga historia. Arkivet är till för att spara minnen, berättelser, idéer, bevis, information, sagor och tankar. Här finns handlingar och skrifter från gårdar, företag, föreningar, affärer, personer som har anknytning till Hannäsbygden. En stor samling äldre fotografier från Hannäs socken finns bevarad.

Föremålen

I Hannäs hembygdsförenings ägo finns omkring 3000 föremål från hem och hushåll, jordbruk och skogsbruk, samt olika hantverk vilka finns samlade i hembygdsgården. En klenod är en lokomobil tillverkad 1907, och en annan raritet en traktor från 1923 av märket Fordson.

Björstätters Hembygdsgård

Björstätters Hembygdsgård heter Smedstorp och är belägen i belägen i Björstätters samhälle.

Kulturarvmiljön Björstätters Hembygdsgård

Hembygdsgården består av ett torp med ekonomibyggnader vilka föreningen har renoverat och restaurerat.

Kulturarvsaktörer

Bjösätters Hembygdsförening

Bjösätters Hembygdsförening engagerar sig i kulturarvet inom det som en gång var Bjösätters socken. Föreningen är väldigt aktiv med ett flertal verksamheter på agendan. Förutom det underhåll som hembygdsgården kräver så anordnar föreningen bygdevandringar, tjärbränning, föreläsningar och bildvisningar. De har även vid några tillfällen haft skolbarn på besök. Föreningen har gett ut tre sockenböcker och håller på med en gravvårdsinventering. De funderar på att ge ut ett häfte som innehåller förslag på utflyktsmål i Bjösäterstrakten.

Arkiven

Bjösätters hembygdsförening förvarar sina arkiv i Facettens arkiv, Åtvidaberg.

Grebo Hembygdsgård

Som hembygdsgård fungerar Klockaregården, byggd 1840 och ligger på en höjd alldeles i närheten av Grebo kyrka.

Kulturarvmiljön Grebo Hembygdsgård

Hembygdsgården består av den gamla Klockaregården med en tillhörande liten stuga. Till hembygdsgården räknas även Klockarängen där många aktiviteter och arrangemang äger rum t.ex. valborgsfirande, midsommarfest och marknad.

Kulturarvsaktörer

Grebo Hembygdsförening

Grebo hembygdsförening värnar om ortens och bygdens historia och traditioner och medverkar till att sprida kunskap om dessa. Förening anordnar olika kulturarrangemang, såsom föreläsningar, visafnarn, bildvisningar, hemvändardagar, vandringar och utflykter. Den har gett ut fotoböcker, hembygds kort, tavlor och souvenirer från bygden. Samarbetet med Grebo skola är viktigt och har inneburit eleverna fått vara med om olika typer av tidsresor.

Arkiven

Arkivmaterial rörande Grebo och Grebobygden finns i det gamla kyrkoarkivet i f.d. prästgården. Framför allt arkiv från föreningar från Grebobygden förvaras i Facettens Arkiv i Åtvidaberg.

Föremålen

Föreningen har i sitt museum i Klockaregården många bruksföremål och gamla foton från bygden, som visas vid speciella tillfällen eller enligt överenskommelse med någon i styrelsen. I den lilla stugan vid Klockaregården finns ett skolmuseum.

Så jobbar vi framåt - Sammanfattning

Kulturarvet är samhällets historia, samtid och framtid och samhällets organisationer har ansvar för att stödja utvecklingen av kulturarvet. Åtvidaberg har ett omfattande och i flera fall ett unikt kulturarv som gjort samhället och bygden känd inte bara i Sverige och även utanför rikets gränser. Här finns också en stor mängd aktörer med ett stort engagemang som på olika sätt arbetar med kulturarvet, inte minst utanför Åtvidabergs tätort. Åtvidabergs kommun stödjer kulturarvet och jobbar framåt enligt följande:

Kulturarvsturism

Intresset för kulturarvsturism är stort. Besökaren vill uppleva och lära sig. Det ställer krav på kvalitet och innehåll.

- En ny museiverksamhet med en ny basutställning som berättar om Åtvidabergs historia byggs i Kulturcentrum som ett samarbete mellan Åtvidabergs kommun och Brukskultur Åtvidaberg, Åssamuseet och Åtvidabergs hembygdsförening under namnet Åtvidabergs museer. Turistcenter blir granne med museerna. Den kulturarvsintresserade turisten kan starta sitt Åtvidabergsbesök vid Turistcenter och Åtvidabergs museer för att få en bra bild av Åtvidaberg och vad det finns att upptäcka.
- En viktig del för kulturarvsturismen är att Åtvidaberg ska erbjuda guidning av kunniga och inspirerande guider. En guidepool med utbildade guider byggs successivt upp där Åtvidabergs kommun är huvudman.

Kulturarvssamarbete

Samarbetet mellan kulturarvsaktörerna i Åtvidaberg kan bli bättre. Genom samverkan mellan olika aktörer kan kulturarvet utvecklas med fler perspektiv.

- Åtvidabergs kommun bör därför ha en samordnande roll i ett lokalt kulturarvsnätverk, eller ett kulturarvsråd, som träffas med jämna mellanrum. De politiker som arbetar med kultur-, och kulturarvsfrågor skall givetvis vara en del av detta nätverk/råd. Kommunen bör också stötta aktörerna med olika typer av kompetens, exempelvis till deras publika verksamhet. Detta kan ske genom kulturarvsstrategens arbete och/eller kulturutvecklarens arbete.

Vårda och bevara

Att vårda och bevara vårt kulturarv är en förutsättning för att tillgängliggöra och levandegöra.

- Idag tillhandahåller Åtvidabergs kommun ändamålsenliga lokaler för arkivverksamhet, men det bör även skapas ett magasin där kulturarvets aktörer på ett riktigt sätt förvara sina föremål. Åtvidabergs kommun bör också kunna vara rådgivande hur aktörerna ska vårda och bevara sin arkiv och föremål.

Tillgängliggöra och levandegöra

Att tillgängliggöra och levandegöra kulturarvet går hand i hand och handlar om att människor på ett enkelt sätt kan ta till sig traktens kulturarv och historia.

- Åtvidabergs kommun ska genom att i egen regi, eller via stöd till andra aktörer, utveckla pedagogik, och att på olika sätt arbeta med ny teknik. En grund är lagd med skolprojektet *Gruvan* och appen *BeHereThen*.